

NEOPHODNOST USTANOVLJAVANJA JEDINSTVENOG PROGRAMA AKTIVNOSTI ZA PREVENCIJU NASILJA MEĐU DECOM U REPUBLICI SRBIJI*

Ivana Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Oblici nasilja među decom, s kojim je u poslednje vreme suočena naučna, stručna i šira javnost u Srbiji, pokazuju porast sve težih pojava oblika nasilja. Imajući u vidu ovu činjenicu autorka ukazuje na potrebu adekvatne akcije svih odgovornih subjekata i neophodnost donošenja jedinstvenog programa aktivnosti za prevenciju nasilja među decom.

U radu je, takođe dat i kratak prikaz određenih preventivnih aktivnosti koje se već realizuju, pre svega, u školskim sredinama u Republici Srbiji, kao i prikaz pojedinih primera dobre prakse iz sveta.

KLJUČNE REČI: jedinstveni program / prevencija / nasilje među decom / adekvatna akcija.

UVOD

Nasilje nad decom je globalan problem i sve je veći broj podataka koji govore o surovom i ponižavajućem kažnjavanju, zanemarivanju, seksualnoj zloupotrebi, ubistvima i drugim oblicima nasilja (Reza, Mercy i Krug, 2002: 105-110) Međutim, sva ozbiljnost i urgentnost potrebe za rešavanjem ovog problema posebno je naglašena u prvoj deceniji

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: ivana@cpd.org.rs

ovoga veka uz opštu konstataciju da svako društvo, nezavisno od kulturnih, društvenih ili ekonomskih uslova može i mora da zaustavi nasilje nad decom.¹

Nasilje nad decom ima različite oblike i na njega deluju različiti uzroci. Takođe, neke grupe dece su podložnije nasilju. Tu spadaju, pre svega, deca sa smetnjama u razvoju, deca koja pripadaju manjinskim ili drugim marginalizovanim grupama, deca koja žive i/ili rade na ulici, deca u sukobu sa zakonom, te deca izbeglice i druga raseljena lica (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16). Jedan od posebnih oblika nasilja nad decom je i "vršnjačko nasilje"².

Oblici nasilja među decom, s kojim je u poslednje vreme suočena stručna i šira javnost u Srbiji, pokazuju porast sve težih pojava oblika nasilja. Imajući u vidu značaj problema i njegovu raširenost cilj ovoga rada je da, pre svega, ukaže na potrebu adekvatne akcije svih odgovornih subjekata i neophodnost donošenja jedinstvenog programa aktivnosti za prevenciju nasilja među decom i njegovu suzbijanje. U tom smislu u radu je dato pojmovno određenje šta se pod "vršnjačkim nasiljem" podrazumeva, prezentirani su određeni podaci koji mogu dati sliku o zastupljenosti, oblicima i težini nasilja među decom, mestu gde se ono odigrava, kao i o njegovim posledicama. Takođe, u radu je ukazano na neke od primera dobre prakse iz sveta i razmatrana mogućnost njihove primene (u delu ili u celosti) i u Republici Srbiji.

OKRUŽENJE U KOME SE DEŠAVA NASILJE NAD DECOM, S POSEBNIM OSVRTOM NA "VRŠNJAČKO NASILJE"

Nasilje nad decom dešava se u različitom okruženju. U Studiji Generalnog sekretara UN iz 2006. godine posebno se ističe: nasilje u porodici, nasilje u školskoj sredini, nasilje u ustanovama sistema socijalne zaštite i pravosuđa,

¹To potvrđuje i posebna studija: *Nasilje nad decom* (Studija Generalnog sekretara UN) sačinjena od strane nezavisnog stručnjaka Paula Sergia Pinheira, koga je imenovao Generalni sekretar u skladu sa Rezolucijom 57/90 iz 2002. godine, a na preporuku Komiteta za prava deteta. Inače, ova Studija predstavlja prvo sveobuhvatno, globalno istraživanje koje su sprovele Ujedinjene nacije o svim oblicima nasilja nad decom i rezultat je participativnog procesa vlada, regionalnih i međuvladinih agencija. Javnosti je postala dostupna 2006. godine.

²U engleskom jeziku za "vršnjačko nasilje" koristi se najčešće pojam: *bullying*, dok se u skandinavskim zemljama koriste npr. izrazi: *mobbing* (Norveška) i *mobning* (Švedska). U dokumentima Evropske unije dosta se koristi i izraz: *nasilje u školama* koje uključuje *bullying*, ali i druge oblike nasilja među decom, kao i između dece i odraslih osoba (Radočaj, 2005: 104).

nasilje nad decom u radnoj sredini, odnosno nasilje u društvenoj zajednici (Pinheiro, 2006: 45-339).

Od sedamdesetih godina prošlog veka, od kada se "vršnjačko nasilje" kao pojava počelo posebno istraživati, postoje i pokušaji njegovog jasnog definisanja. Prema Tatumu (Rigby, 2002: 2-3) "vršnjačko nasilje"³ predstavlja: "namernu, svesnu želju da se povredi druga osoba i da joj se učini nepravda". Sa druge strane australijanac Ken Rigby kritikuje ovu definiciju iz razloga jer smatra da sama namera nije isto što i činjenje i da u tom smislu svako od nas ponekad ima želju da povredi drugu osobu, ali da to ipak ne čini (Radočaj, 2005: 104). Ipak, u svetu najviše prihvaćena i najviše puta citirana je definicija Dana Olveus-a, norveškog stručnjaka, koji razlikuje "vršnjačko nasilje" od jednokratnih incidenata, podrazumevajući pod ovim pojmom agresivno ponašanje kojim se namerno nekome čini zlo, koje se ponavlja tokom određenog vremena i koga karakteriše neravnopravni odnos snaga tako da se žrtva ne može odbraniti (Citirano prema: Radočaj, 2005: 104).

U ovome radu posebno ćemo se osvrnuti na nasilje među decom u školskoj sredini, ustanovama za decu u sistemu socijalne zaštite i maloletničkog pravosuđa, odnosno široj društvenoj sredini, jer su to mesta najčešćeg pojavnog dešavanja ovog oblika nasilja.

NASILJE U ŠKOLSKOJ SREDINI

Kada govorimo o nasilju u školskoj sredini u osnovi se zapažaju njegova dva oblika: nasilje od strane nastavničkog i drugog školskog osoblja nad

³U mnogim zemljama realizuju se opsežni nacionalni programi za prevenciju i zaštitu dece od "vršnjačkog nasilja". Pod pojmom "vršnjačkog nasilja" nacionalni programi prevencije i zaštite od nasilja među decom najčešće razlikuju: verbalno (vređanje, izrugivanje, dobacivanje, pogrđni nadimci i slično), psihološko (pretnje, ucene, iznuđivanje, uništavanje stvari i slično), fizičko (guranje, udaranje, štipanje, gađanje) i socijalno nasilje (odbacivanje, ignorisanje, isključivanje iz društva, širenje laži i slično). Naravno ne treba zaboraviti i razne oblike seksualnog uznemiravanja među učenicima, pre svega, uz korišćenje savremenih tehnologija. Upoređivanje različitih nacionalnih programa i njihova evaluacija pokazuje uspešnost sledećih elemenata programa: podizanje svesti o problemu, uključenost cele škole, intervencija na više nivoa (škola, razred, deca pojedinačno, roditelji i društvena zajednica), uvođenje nastavnih sadržaja koji deci pomažu da se suoče sa nasiljem (životne veštine), osnaživanje i aktivno uključivanje dece (vršnjačka podrška), povećanje stručnih znanja za pomoć žrtvi i nasilniku i uključivanje roditelja i roditeljskih udruženja kako bi se poboljšala situacija u školi. Na navedenom se npr. zasniva *Nacionalni program za prevenciju i zaštitu od nasilja među decom* koga je donela Savezna Vlada Australije (Radočaj, 2005: 112).

decom i nasilje u školi koje se javlja u obliku tuča i nasilničkog ponašanja samih đaka ("vršnjačko nasilje").

*Konvencija o pravima deteta*⁴ zahteva od svih zemalja ugovornica da preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo da se u školama disciplina obezbeđuje bez fizičkog kažnjavanja dece. Prema podacima: *Globalne inicijative za okončanje svakog fizičkog kažnjavanja dece* iz juna 2006. godine ukazuje se da je u 102 zemlje zabranjeno telesno kažnjavanje dece u školama. Međutim, i prema *Globalnoj inicijativi* i prema *Studiji*, ova zabrana se sprovodi nedosledno, a telesno kažnjavanje poput udaranja i šibanja prutom u mnogim zemljama predstavlja standardnu praksu u školama (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16-17).

Što se tiče nasilničkog ponašanja đaka zapažen je njegov porast u brojnim zemljama. Ovakav oblik ponašanja često se javlja udružen sa diskriminacijom đaka iz siromašnih porodica, predstavnika etnički marginalizovanih grupa, odnosno onih koji imaju određene lične karakteristike (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 16-17). Na škole naravno veliki uticaj imaju i događaji u široj zajednici.

U Hrvatskoj u okviru projekta "Za sigurno i podsticajno okruženje u školama" Unicef je 2003. godine na osnovu Olveus-ovg upitnika (*Bully – Victim* upitnik) sproveo istraživanje u 84 osnovnih i 9 srednjih škola. Prema rezultatima ovog istraživanja 10,4% đaka u osnovnim i 5,42% srednjim školama izjasnilo se da su bili maltretirani 2-3 puta mesečno ili češće. Takođe 13 % učenika je navelo da je bilo nasilno prema drugim učenicima. Slično istraživanje sprovedla je tokom 2003. godine i hrvatska Poliklinika za zaštitu dece u koje su bile uključene 22 škole i oko 5000 dece. Prema rezultatima ovog istraživanja čak 27% dece je izjavilo da "skoro svaki dan" trpi neki od oblika maltretiranja od strane druge dece (Radočaj, 2005: 109).

Prisutnost, "vršnjačkog nasilja" zabeležen je i u vaspitno-obrazovnim ustanovama u Srbiji. Rezultati istraživanja (Plut i Popović, 2006: 3-26) sprovedenog u osnovnim školama u Srbiji u okviru programa *Škola bez nasilja*,⁵ govore da je nasilno ponašanje među decom, prema izjavama

⁴*Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

⁵Program *Škola bez nasilja* realizuje UNICEF u saradnji sa Ministarstvom prosvete, Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom unutrašnjih poslova, Ministarstvom rada i socijalne politike, Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Savetom za prava deteta, i ima za cilj sprečavanje i smanjenje nasilja nad i među decom. Program pruža konkretna

učenika prisutno i da su mu skloni i stariji i mlađi učenici, i dečaci i devojčice (u istraživanju je učestvovalo 26338 dece iz 50 osnovnih škola). Učenici su u istraživanju naveli da su u školi najzastupljeniji oblici verbalnog nasilja (vređanje, davanje pogrđnih imena, širenje laži), dok je fizičko nasilje na trećem mestu po učestalosti. Konkretni rezultati npr. govore: 28% ispitanih učenika bilo je bar jednom uključeno u nasilnu interakciju, bilo u ulozi žrtve bilo u ulozi učinioca; 65% ispitanih učenika, bar jednom je, u poslednja tri meseca lično doživeo/la akt nasilja od strane vršnjaka; 44% ispitanih učenika je jednom ili više puta tokom celog školovanja trpelo neki oblik vršnjačkog nasilja; 23% učenika je jednom ili više puta tokom školovanja doživelo da ih neko od nastavnika uvredi, ismeje ili udari.⁶

Takođe, statistički pokazatelji iz evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova, za period od 01.01.2003. do 31.12.2007. godine, svedoče o prisutnosti, pre svega, vršnjačkog nasilja u vaspitno-obrazovnim ustanovama i njihovom okruženju. U posmatranom periodu, prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, evidentirano je ukupno 7.232 "događaja ili pojava" kojima je narušena bezbednost učenika, osoblja škole i školske imovine. Pri tome, policijski službenici zabeležili su 2.677 slučajeva nasilničkog ponašanja nad učenicima (od strane učenika ili drugih lica), pri čemu je taj broj posle opadanja u 2005. godini (458) u 2006. i 2007. u postepenom povećanju, pa je 2007. godine evidentirano 546 ovakvih "događaja i pojava". Tom prilikom povređeno je ukupno 1.737 lica, od čega je 225 zadobilo teške, a 1.512 lake telesne povrede. U 2005. godini su kod dva lica nastupile smrtne posledice. U ovom periodu od strane policijskih službenika zabeleženo je i 282 grupnih tuča u kojima je učestvovalo više od 5 učenika. Istovremeno, evidentirano je 172 napada na nastavnike i profesore od strane učenika i njihovih roditelja, pri čemu je 26 njih zadobilo telesne povrede (Jović, Zečević i Stevanović, 2008: 149-150).⁷

znanja o tome kako se problem nasilja može rešiti učenjem tehnika ponašanja i procedura u prevazilaženju konflikta. Program doprinosi stvaranju bezbedne i nenasilne sredine za odrastanje dece, podstiče izgradnju i negovanje prijateljskih odnosa, tolerancije i zdravih stilova života (Videti: *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*, str. 19-20, dostupno na sajtu Vlade Republike Srbije: www.srbija.gov.rs).

⁶Rezultate istraživanja sačinili su i prezentovali 2006. godine predstavnici kancelarije UNICEF u Beogradu i Instituta za psihologiju Filozovskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (Izveštaj: *Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu*, sačinili dr Dijana Plut i dr Dragan Popadić).

⁷Ministarstvo unutrašnjih poslova u izradi *Polaznog okvira Nacionalne strategije prevencije kriminala* rukovođeno je idejom da se kroz akcione planove čiji će oblici biti definisani budućom

Zbornik IKSI, 1-2/2010 – I. Stevanović
„Neophodnost ustanovljavanja jedinstvenog programa aktivnosti
za prevenciju nasilja među decom u Republici Srbiji”, (str. 71-87)

U ovoj oblasti interesantna su i istraživanja o tome: "Ko je žrtva, a ko nasilnik u školskoj sredini?"⁸ Podaci iz Olveusovog istraživanja (Olweus, 1998: 19)

Nacionalnom strategijom prevencije kriminala, realizuju mere i aktivnosti na prevenciji i suzbijanju maloletničke delinkvencije. U ovim okvirima zaštita učenika, nastavnog i vannastavnog osoblja i školske imovine, mora imati primarno mesto. Imajući navedeno u vidu Ministarstvo unutrašnjih poslova insistira na: prepoznavanju i identifikovanju bezbednosnih rizika u školama i njihovom okruženju; unaprđivanju aktivnosti u okviru projekta "Školski policajac" i drugih preventivnih aktivnosti (Inače, Ministarstva unutrašnjih poslova, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, već realizuje nekoliko preventivnih aktivnosti i akcija s ciljem unaprđivanja bezbednosti dece. Na ovom mestu posebno ističemo sledeće aktivnosti: *Školski policajac* - uveden je 2002. godine u jednom broju škola na teritoriji Republike Srbije za koje je procenjeno da imaju najizraženiju bezbednosnu problematiku, *Akcija pojačane kontrole saobraćaja selektivnog sadržaja – Škola*, *Akcija pojačane kontrole zabrane prodaje i točenja alkoholnih pića maloletnicima*, *Preventivna delatnost kod školske dece i omladine*, *Droga je nula, život je jedan*); proširivanju mreže policijskih službenika i drugih učesnika u procesu zaštite lične i imovinske sigurnosti učenika, školskog osoblja i školske imovine; obezbeđivanju mehanizma za održivu kontinuiranu edukaciju policijskih službenika, učenika, osoblja škola i roditelja u oblasti prevencije kriminala (posebno prevencije vršnjačkog nasilja i prevencije zloupotrebe psihoaktivnih supstanci); učešću u lokalnim inicijativama za izradu i implementaciju programa namenjenih unapređenju ukupne bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama; kao i u pokretanju inicijative za uspostavljanje jedinstvenog informacionog sistema za prikupljanje svih relevantnih podataka koje se odnose na maloletničku delinkvenciju, i u okviru toga poseban segment koji bi se odnosio na stanje bezbednosti u vaspitno-obrazovnim ustanovama, čime bi se obezbedili podaci za kvalitetnu analitičku procenu trendova, a time i primenu adekvatnih mera i aktivnosti na prevenciji i suzbijanju nasilja nad decom, uključujući i vršnjačko nasilje (Jović, Zečević, Stevanović, 2008: 150).

⁸Značaj ovog istraživanja je i u tome što je doprinelo daljem unapređenju programa prevencije nasilja u školama koje je razvio Dan Olweus. Inače, ovaj program (BPP- multikomponentni program prevencije nasilja u školama) je razvijen, redefinisani i sistematski evaluiran na uzorku od 2500 dece iz 42 škole sa teritorije grada Bergena u periodu od 1983. do 1985. godine. Posle toga učinjeno je nekoliko replikacija programa (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 112). Program pripada grupi od 11 najefektivnijih programa za prevenciju nasilja (Mihalić, i dr., 2004: 5-15). Primena BPP programa obuhvata intervenciju na tri nivoa: nivo škole, nivo učionice i individualni nivo i zahteva intezivnu i kontinuiranu saradnju svih učesnika u programu (Olweus, 2001: 5-25). Rezultati primene ovog programa ogledaju se u: značajnom smanjenju nasilnog ponašanja u školi, smanjenju postojećih problema na relaciji nasilnik-žrtva, razvijanju pozitivnih odnosa među vršnjacima, unapređenju kvaliteta socijalne klime u školama, značajnom unapređenju rada i discipline na časovima, kao i ispoljavanje znatno pozitivnijih stavova prema školi, školskim aktivnostima i obavezama. Rezultati evaluacije programa koji su evidentni već nakon 8 meseci od početka primene su smanjenje nasilnog ponašanja u školama za više od 50 % kod učenika oba pola – prema oceni i đaka i nastavnika (Olweus, 1989: 445-447); Još jedan program prevencije nasilnog ponašanja se sa velikim uspehom primenjuje u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi pod nazivom: *Second Step (a Violence Prevention Curriculum)*. Program je razvijen osamdesetih godina dvadesetog veka. 2002. godine izvršena je njegova revizija i unapređenje sadržaja (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 106). Program: *Second Step* sadrži tri poglavlja (kurikuluma): Empatija, Kontrola impulsa i Kontrola besa. Za svaki uzrast predviđen je posebni kurikulum, čiji su sadržaji prilagođeni razvojnom stepenu dece. Trening veština je usmeren na unaprđivanje sposobnosti empatije (prepoznavanje i razumevanje spostvenih i tuđih emocija, uvažavanje mišljenja i stavova drugih, veštine verbalne, neverbalne i emocionalne

ukazuju da vršnjačko nasilje u školskoj sredini može činiti pojedinac ili grupa. Meta nasilja takođe može biti pojedinac ili grupa. Prema pomenutom istraživanju u školskoj sredini meta vršnjačkog nasilja je obično pojedinačni učenik (u 60-65% slučajeva žrtva zlostavljanja je pojedinac - učenik od strane grupe od dva ili tri učenika, dok nad 35-40% zlostavljanih učenika vršnjačko nasilje sprovodi pojedinac). Inače, Olweus razlikuje pasivnu, podložnu i proaktivnu (provokativnu) žrtvu (Olweus, 1998: 39-42). Po njemu tipične žrtve su pasivne ili podložne, i one su plašljive i nesigurne u odnosu na ostale učenike. Žrtve obično imaju manjak samopoštovanja i negativan stav prema sebi i svom položaju, one su u školskoj sredini usamljene i nemaju prijatelje. Manju grupu po njemu čine provokativne žrtve koje imaju spoj plašljivih i agresivnih obrazaca reakcije na nasilje. Provokativne žrtve su često hiperaktivne i svojim ponašanjem izazivaju druge učenike u razredu uzrokujući negativnu reakciju. Što se tiče "nasilnika" u školskoj sredini Olweus razlikuje tipičnog i pasivnog nasilnika (Olweus, 1998: 42-44). Tipičan "nasilnik" u školskoj sredini je agresivan prema svojim vršnjacima, karakteriše ga naglost, snažna potreba da vlada drugima, odsustvo krivice u odnosu na žrtvu i najčešće fizička nadmoć u odnosu na druge. Pasivni nasilnici su "pratiodci" tipičnog nasilnika. Oni učestvuju u nasilju ali ne preduzimaju inicijativu u smislu njegovog izazivanja. Među njima ima često nesigurnih i plašljivih učenika koji se pridružuju zlostavljanju drugih da bi zaštitili svoj položaj, odnosno sprečili da sami postanu meta napada.

NASILJE U USTANOVAMA IZ SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE I SISTEMA MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA

Kao i kada govorimo o nasilju u školskoj sredini i kod nasilja nad maloletnim licima u ustanovama u sistemu socijalne zaštite u osnovi se zapažaju njegova dva oblika: nasilje od strane osoblja u institucijama nad maloletnim licima u cilju njihovog "disciplinovanja" (General's Study on Violence against Children - Regional Desk Review, 2005: 19; General's Study on Violence against Children, 2005: 18)⁹ i nasilje koje se javlja u

komunikacije), kontrole impulsa (veštine rešavanja problema, postavljanje pozitivnih ciljeva, adekvatna procena posledica sopstvenog ponašanja, ...) i kontrole besa (prepoznavanje okidača besa, uvežbavanje strategija reakcija, ...). Za roditelje dece predškolskog i mlađeg školskog uzrasta predviđeni su i opcioni treninzi (Flay and Allred, 2003: 7-15). Mišljenja smo da bi navedene programe trebalo implementirati i u školama u Srbiji.

⁹Najčešći oblici ovakvog nasilja uključuju: udaranje šakama, prutevima i cevima, udaranje glavom dece o zid, stavljanje dece u platnene vreće, višednevno zaključavanje dece, ostavljanje dece da

obliku tuča i nasilničkog ponašanja samih "korisnika usluga". Međutim u ovoj oblasti zapaža se i dejstvo "institucionalizacije" koje prevazilazi sve štetne posledice koje deca doživljavaju zbog nasilja u ustanovama sistema socijalne zaštite. Među dugoročnim posledicama dugotrajne "institucionalizacije" posebno se ističu: ozbiljni zastoji u razvoju, invaliditet, psihološka oštećenja, povećanje stope samoubistva, maloletnička delinkvencija (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 17).

Rezultati istraživanja: *U lavirintu nasilja* (Plut i Popović, 2007: 57-93) sprovedenog maja 2007. u šest ustanova za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji (kojim je obuhvaćeno 189 dece uzrasta od 10-18 godina i 132 zaposlenih u ustanovama) otkrivaju da praktično nema deteta koje je tokom boravka u ustanovi bilo pošteđeno nasilja: samo 2.6% dece je izjavilo da u ustanovi nije doživelo nijedan od nabrojanih oblika nasilja. 76.7% dece bilo izloženo bar jednom obliku nasilja više puta, a oko 20% "domske dece" je doživelo nasilje, ali nijedan oblik češće od 1-2 puta. Više od dve trećine ispitane dece u ovim ustanovama, po sopstvenom kazivanju, izloženo je pretnjama fizičkim nasiljem (71%), koje se obično i realizuju s obzirom na to da je 89% dece doživelo bar neki od oblika fizičkog nasilja, a čak 55% je bilo često izloženo takvom nasilju. Najčešći oblici nasilja kojima su deca iz ustanova izložena su: rугanje (77%, zbog etničkog porekla i porodice 50%), spletkarenje (74%), pretnje fizičkim nasiljem (71%) i različiti oblici fizičke agresije (njima je, zavisno od oblika agresije, bilo izloženo od 58% do 68% dece). Razne oblike iznuđivanja i prisiljavanja doživela je približno trećina ispitane dece: 30% je pod pritiskom ružno postupalo prema drugoj deci, 28% je pod pritiskom kralo a 7% je pod pritiskom dilovalo drogu (od toga je 3% to radilo često). Četvrtina ispitane dece (26%) je doživela da ih neko zaključa u prostoriju, 11% je to doživelo više puta.

Takođe, u gotovo 31 zemlji u svetu dozvoljeno je telesno kažnjavanje maloletnih lica u ustanovama sistema maloletničkog pravosuđa, što podrazumeva: batinjanje, bičevanje, kamenovanje ili amputaciju udova, dok se u 77 zemalja telesno i druga surova kažnjavanja primenjuju kao zakonske mere "disciplinovanja" u zatvorima i ustanovama za maloletne

leže u vlastitim izlučevinama. U posebnom riziku nalaze se deca sa invaliditetom u domovima gde nasilje može biti prikriveno formom terapije: upotreba farmakoloških sredstava u cilju kontrole ponašanja kod dece, pa čak i podvrgavanje terapiji elektrošokovima (EKT) bez korišćenja sredstava za relaksaciju mišića, odnosno sredstava za anesteziju.

učinioce krivičnih dela.¹⁰ Kao poseban problem ističe se zlostavljanje i iskorišćavanje maloletnih lica od strane odraslih osuđenika u ovakvim institucijama. U tom smislu *Konvencija o pravima deteta*, kao i brojna nacionalna zakonodavstva zahtevaju uspostavljanje posebnih ustanova u sistemu maloletničkog pravosuđa. Međutim, i dalje nisu retki slučajevi pritvaranja maloletnika sa odraslima. Nažalost to je uobičajena praksa u mnogim zemljama, kao i činjenica da su maloletnici u pritvoru posebno izloženi i riziku od samoozleđivanja ili suicidalnog ponašanja, naročito u slučajevima vremenski dugotrajnog ili neodređenog zatvaranja (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 18).

Prema analizi: *Children in Conflict with the Law: Victims of the Transition - An assessment of the juvenile justice system in the Republic of Serbia and Montenegro* (Conragan, 2002: 10-12) koja je sprovedena tokom 2001 i 2002. godine u Srbiji i Crnoj Gori zabeleženo je, pored ostalog, kazivanje maloletnih učinilaca krivičnih dela o iskustvu "disciplinovanja" u vidu fizičkog kažnjavanja za vreme izdržavanja mere pritvora, odnosno za vreme boravka u ustanovama sistema maloletničkog pravosuđa. Takođe, podaci iz istraživanja čiji su rezultati publikovani 1998. godine pokazuju da je svaki treći maloletni učinilac krivičnog dela u Srbiji kome je bila izrečena neka od mera institucionalnog karaktera prisustvovao nekom od oblika fizičkog nasilja za vreme boravka u ustanovi, odnosno da je svaki četvrti maloletnik učestvovao u fizičkom nasilju (Ilić, 1998: 231).

NASILJE U ŠIROJ DRUŠTVENOJ ZAJEDNICI

Poslednjih godina, primetno je naglo povećanje stope nasilja (i žrtava i učinioca) posebno među maloletnicima uzrasta oko 15. godina, što ukazuju da su određeni uzroci vršnjačkog nasilja vezani za period adolescencije. Postojeći podaci ukazuju i na to da u većem delu sveta, čak i u zemljama sa niskom stopom ubistava, se povećava njihov broj među maloletnicima uzrasta od 15 do 17 godina. Stopa ubistava među ovom kategorijom je bar tri puta veća od maloletnika uzrasta od 10 do 14 godina i to nas upućuje na potrebu razvoja preventivnih programa za sprečavanje nasilnog ponašanja tokom ranih i srednjih godina adolescencije (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 20-21).

¹⁰Videti šire: *Global Summary of the Legal Status of Corporal Punishment of Children*, 28th June 2006.

Fizičko nasilje među vršnjacima češće se javlja u urbanim oblastima koje odlikuju: nezaposlenost, odsustvo obrazovanja i socijalnih pogodnosti, odnosno nizak standard stanovanja. Kod mladih se u ovakvim sredinama povećavaju frustracije, ljutnja i skrivene napetosti koje se manifestuju kroz povećani broj tuča i asocijalnog ponašanja. Najveći deo nasilja odnosi se na lične sporove među prijateljima, poznanicima i često je povezan sa upotrebom droga i alkohola. Uz prisustnost pištolja i drugog oružja i oruđa neretke su i povrede sa smrtnim ishodom.

Nasiljem u zajednici posebno su izložene marginalizovane grupe dece (Wernham, 2004: 25-36). Isto važi i za maloletna lica izbeglice i druga raseljena lica koja doživljavaju znatno nasilje (Izveštaj iz studije: *Nasilje nad decom*, 2006: 22). Trgovina ljudima, uključujući i trgovinu decom, izaziva veliku zabrinutost na međunarodnom nivou, a složenost ovog fenomena kao jednog od najtežih oblika organizovanog kriminala znatno otežava njegovo sprečavanje i suzbijanje.

Kontinuiranim razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, koje prati uvećana primena personalnih kompjutera i mobilnih telefona, otvoren je i prostor za brojne zloupotrebe. Dostupnost novih tehnologija deci stvorila je i prostor da tradicionalno vršnjačko nasilje prevaziđe granice realnog života i prenese se u "sajber prostor" (Popović-Čitić, 2009: 43-44), odnosno intezivirala zloupotrebu dece i njihovo regrutovanja putem računskih sistema i mreža u svrhu različitih oblika seksualne eksploatacije (Stevanović 2009: 28-29).

STRATEŠKI PRISTUP PREVENCIJI I SUZBIJANJU NASILJA MEĐU DECOM

Program aktivnosti za sprečavanje nasilja među djecom i mladima Republike Hrvatske

Imajući u vidu složenost posledica sve rasprostranjenijeg nasilja nad decom, pre svega, vršnjačkog, svaka država mora raditi na unapređivanju nenasilnih vrednosti i podizanju nivoa svesti o problemu. Republika Hrvatska suočena s različitim oblicima nasilja među decom i mladima, a što se posebno manifestovalo u domovima za decu s poremećajima u ponašanju unutar ustanova u sistemu socijalne zaštite, ali i izvan njih koje se javljalo u sve većem broju pojava oblika (prema vrsti i težini) pristupila je,

pre svega, donošenju: *Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima* (u daljem tekstu: *Program aktivnosti*).¹¹ Kao osnovna svrha donošenja *Programa aktivnosti* određena je: senzibilizacija stručnjaka, roditelja, dece i mladih za probleme nasilja među decom i mladima, uspostavljanje strukturnih rešenja za prevenciju i sprečavanje nasilja među decom i mladima, te ublažavanje i uklanjanje njegovih posledica. Kao ciljevi *Programa aktivnosti* postavljeni su: prevencija pojave nasilja među decom i mladima; edukacija stručnjaka koji rade sa decom i mladima, senzibilizacija roditelja, dece i mladih za problem nasilja među decom i mladima, pružanje sistemske pomoći deci i mladima žrtvama nasilja i naučno praćenje pojave nasilja među decom i mladima. Takođe, *Programom aktivnosti* definisan je niz kratkoročnih i dugoročnih mera s popisom odgovornih službi i institucija za njihovo sprovođenje u tačno utvrđenim rokovima i ustanovljena obaveza kontinuiranog praćenja njegovog ostvarivanja.

Kao jedna od dugoročnih mera *Programa aktivnosti* definisana je i obaveza donošenja *Protokola o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima* (u daljem tekstu: *Protokol*). *Protokol* je od strane Koordinacije za društvene djelatnosti i ljudska prava Vlade Republike Hrvatske prihvaćen 12. septembra 2004. godine. Ovaj *Protokol*, a u smislu zahteva postavljenog u *Programu aktivnosti*, sadrži: opšteprihvaćenu definiciju nasilja među decom i mladima, odnosno označava oblike ponašanja među decom i mladima koji predstavljaju nasilje i vrlo detaljno propisuje obaveze nadležnih državnih organa i službi u postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima, kao i način i sadržaj njihove međusobne saradnje.

Usvajanje *Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima* je bilo od izuzetnog značaja, pre svega, iz razloga jer je jasno definisao koji se oblici ponašanja među decom i mladima smatraju nasiljem. Takođe, njegova posebna vrednost se ogleda u jasno i precizno definisanim obavezama državnih organa i službi, načinu, vrsti i širini njihovog delovanja u slučajevima vršnjačkog nasilja, što je u praksi

¹¹*Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima* je prihvaćen zaključkom Vlade Republike Hrvatske 25. februara 2004. godine. Nasilje među decom i mladima u smislu ovog *Programa aktivnosti* definisano je kao: svako direktno (namerno ili slučajno) fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmereno na decu i mlade od strane njihovih vršnjaka (s ciljem povređivanja) koje može varirati u težini, intezitetu i vremenskom trajanju. Nasiljem se smatra udaranje, šamaranje, guranje, čupanje, uzimanje stvari ili novca, vređanje zbog bilo kog oblika različitosti, nazivanje pogrđnim imenima, isključivanje iz grupe ili slični oblici ponašanja. Ciljna starosna grupa *Programa aktivnosti* su deca i mladi do 21 godine.

izbrisalo dileme koje su se javljale, kako u vezi sa tim šta se pod vršnjačkim nasiljem podrazumeva, tako i u vezi sa odgovorom na pitanje šta se podrazumeva pod "primerenim postupanjem", a koje predstavlja odgovor na pojavu nasilja među decom i mladima.

Prevencija i zaštita dece od nasilja u Republici Srbiji: strateški pristup

Imajući u vidu da su se programi primarne i sekundarne prevencije nasilja nad decom, uključujući i prevenciju njegovog posebnog oblika: nasilje među decom u Srbiji do sada samo sporadično realizovali, ohrabruju prvi koraci ka strateškom pristupu ovom problemu. Ovi koraci ogledaju se, pre svega, u izradi i donošenju *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*,¹² odnosno *Akcionog plana*¹³ za njenu primenu, ali i u izradi *Polaznog okvira Nacionalne strategije prevencije kriminaliteta*.

Nakon analize stanja o nasilju nad decom u Republici Srbiji, izdvojenih prioritetnih problema i čvrstog opredeljenja za poštovanje prava svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, u *Nacionalnoj strategiji za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* istaknuta su dva opšta strateška cilja: 1) razvoj bezbednog okruženja u kome će biti ostvareno pravo svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja i 2) uspostavljanje nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja. Opšti ciljevi razrađeni su kroz specifične ciljeve i mere koje treba da dovedu do ostvarenja opštih strateški ciljeva. Jedan od specifičnih ciljeva u okviru prvog opšteg strateškog cilja je: *Podrška razvoju programa za prevenciju nasilja nad decom*, koji je, između ostalih, operacionalizovan donošenjem *Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010-2012)*. *Akcionim planom* u odnosu na navedeni specifični cilj u okviru prvog opšteg strateškog cilja predviđene su sledeće mere i aktivnosti: unapređenje urbane infrastrukture u funkciji prevencije nasilja

¹² Na inicijativu Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije formirana je posebna radna grupa 2006. godine koja je pristupila izradi situacione analize o stanju pojave nasilja nad decom, odnosno trenutno važećem zakonodavnom okviru, za potrebe početka rada na formulisanoj *Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* koji je otpočeo 2007. godine. Vlada Republike Srbije u decembru 2008. godine konačno je usvojila *Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*.

¹³ *Akcionni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* usvojen je od strane Vlade Republike Srbije 11. marta 2010. godine (zaključak Vlade 05Br: 560-1747/2010).

nad decom (mera 1.4.1) i razvoj i primena preventivnih programa u obrazovno-vaspitnim ustanovama za decu (1.4.2). Jedna od aktivnosti, čija je realizacija upravo započela, a tiče se implementacije mere unapređenja urbane infrastrukture u funkciji prevencije nasilja nad decom je i unapređenje programa "Školski policajac" uz aktivnije uključivanje licenciranih policijskih službenika u rad na prevenciji nasilja.

Posebna pažnja u *Akcionom planu*, posvećena je razvoju i primeni preventivnih programa za decu u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Aktivnosti koje su s tim u vezi su sledeće: pokretanje procedura za uvođenje sadržaja o prevenciji nasilja u nastavne planove i programe osnovnih i srednjih škola, unapređivanje mehanizama primene dokumenata koji se odnose na oblast bezbednosti i prevencije nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama i vaninstitucionalnim oblicima zaštite, nastavak dalje realizacije programa "Škola bez nasilja" u osnovnim školama, prilagođavanje programa "Škola bez nasilja" za predškolske ustanove i početak njene realizacije, promovisanje programa "Škola bez nasilja" u srednjim školama i motivisanje škola za realizaciju programa, sprovođenje preventivnih programa Ministarstva unutrašnjih poslova u zajednici,¹⁴ iniciranje sprovođenja akcije "Droga je nula, život je jedan" u obrazovno vaspitne ustanove na teritoriji Republike Srbije, sprovođenje programa "Trgovina ljudima (decom) – prevencija i edukacija" za nastavnike školske psihologe i pedagoge i iniciranje i sprovođenje preventivnih programa iz oblasti zaštite od nasilja, pre svega vršnjačkog nasilja, u sajber prostoru za nastavnike, roditelje i učenike.

Navedene aktivnosti prema *Akcionom planu* realizovaće se u periodu od 2010 do 2012 godine uz periodičnu evaluaciju i izveštavanje o postignutim rezultatima.

¹⁴ S tim u vezi Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo prosvete pokrenuli su zajednički projekat "Bezbedno detinjstvo – razvoj bezbednosne kulture mladih". Tokom realizacije programa licencirani policijski službenici i nastavno osoblje upoznaju đake osnovnih škola s rizicima i pretnjama koji mogu da ugroze njihovu bezbednost, ali i sa načinima zaštite. Licencirani policijski službenici ušli su u učionice nakon pohađanja za njih posebno organizovane obuke. Predviđeno je da do kraja godine, kroz razgovor, prezentacije, kratke filmove i kvizove sa đacima petih razreda svih osnovnih škola u Srbiji, na tri časa razredne nastave pričaju o tome kako da prepoznaju, izbegnu ili prijave nasilje. Teme koje će posebno biti obrađivane su: vršnjačko i elektronsko nasilje, prevencija vršnjačkog nasilja, prevencija zloupotreba droga i alkohola, bezbednost dece u saobraćaju i njihovo upoznavanje sa radom policije.

ZAKLJUČAK

Mišljenja smo da prevencija nasilja nad decom, pre svega, njegovog posebnog oblika: *prevencija nasilja među decom*, mora imati centralno mesto i u budućem strateškom pristupu u odnosu na ovu izuzetno složenu problematiku. Inače, razvoj preventivnih strategija koji podrazumeva široki spektar raznovrsnih preventivnih aktivnosti kojima se može doprineti podsticanju pravilnog socijalnog razvoja, omogućavanja formiranja prosocijalnih i sprečavanja ispoljavanja nasilnih oblika ponašanja mora biti integrisan u strukturu i funkcionisanje porodičnog, školskog i sistema zajednice (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005: 73). Ovaj strateški pristup treba, pre svega, da podrazumeva materijalnu i političku podršku, jasno definisanje problema i osnovnih uzroka, da odredi najugroženije kategorije dece (i kao učinioce i kao žrtve nasilja), definiše najurgentnije oblasti u kojima treba preventivno delovati, odnosno pristupiti povezivanju institucionalnih i kadrovskih kapaciteta na lokalnom i nacionalnom nivou.

Napore koje Republika Srbija čini poslednjih godina, u smislu jasnog izdvajanja prioriteta problema i čvrstog opredeljenja za poštovanje prava svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, su od ogromnog značaja. S tim u vezi smatramo da postoje i povoljne okolnosti da se i u Republici Srbiji, kao što je to uradila Hrvatska, učini još jedan korak u pravcu donošenja jedinstvenog dokumenta koji bi se odnosio na aktivnosti u cilju prevencije i zaštite dece od nasilja među decom. Ovaj dokument morao bi da sadrži opšteprihvaćenu definiciju šta se podrazumeva pod pojmom: *nasilje među decom*, odnosno označi oblike ponašanja među decom koji predstavljaju nasilje i vrlo detaljno propiše obaveze nadležnih državnih organa i institucija u postupanju u slučajevima nasilja među decom, kao i način i sadržaj njihove međusobne saradnje. Kao i u Hrvatskoj, to bi i u Srbiji izbrisalo dilemu oko toga šta se pod ovim pojmom podrazumeva u okviru relevantnih sistema i institucija, tako i u vezi sa odgovorom na pitanje šta se smatra "primerenim postupanjem", a koje predstavlja odgovor na pojavu nasilja među decom. Ovo posebno imajući u vidu jer se nasilje među decom odvija u različitim okruženjima i povodom njega su ovlašćeni da reaguju predstavnici raznih državnih organa i institucija.

REFERENCE

- (1) Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Zaključak Vlade Republike Srbije 05 Br: 560-1747/2010.
- (2) Conragan, C. (2002). Children in Conflict with the Law: Victims of the Transition - An assessment of the juvenile justice system in the Republic of Serbia and Montenegro, UNICEF document.
- (3) Flay, B. R., Allred, C. G. (2003). "Long-term effects of the Positive Action Program – A Comprehensive, Positive Youth Development Program", *American Journal of Health Behaviour*, 27 (1), str. 6-21.
- (4) General's Study on Violence against Children Regional Desk Review: Middle East and North Africa, United Nations Secretary, 2005.
- (5) General's Study on Violence against Children, United Nations Secretary, Summary report (2005), New York: UNICEF.
- (6) Global Summary of the Legal Status of Corporal Punishment of Children, 28th June 2006.
- (7) Ilić, Z. (1998). "Zlostavljanje dece (mladih) u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama", u: Milosavljević, M. (ur.) *Nasilje nad decom*, Beograd, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- (8) Jović, V., Zečević, O. Stevanović, D. (2008). "Prevencija i suzbijanje krivičnih dela i prekršaja u vaspitno obrazovnim ustanovama i njihovom okruženju", u: Matejić-Đurić, Z. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 141-152.
- (9) Mihalic, S., Fagan, A., Irwin, K., Ballard, d., Elliot, D. (2004). *Blueprints for Violence Prevention*, Boulder CO: Center for the Study and prevention of Violence.
- (10) Olweus, D. (1989). "Bully-victims problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program", u: Rubin, K., Heppler, D. (ur.) *The development and treatment of children-hood aggression*, Hillsdale: Erlbaum.
- (11) Olweus, D. (1998). *Nasilje među decom u školi – šta znamo i šta možemo učiniti*, Zagreb: Školska knjiga.
- (12) Olweus, D. (2001). *Olweus' Core Program Against Bullying and Antisocial Behaviour (a Teacher Handbook)*, Bergen: University of Bergen.

Zbornik IKSI, 1-2/2010 – I. Stevanović
„Neophodnost ustanovljavanja jedinstvenog programa aktivnosti
za prevenciju nasilja među decom u Republici Srbiji”, (str. 71-87)

- (13) Pinheiro, P. S. (2006). World Report on Violence against Children, published by the United Nations Secretary – general's Study on Violence against Children, Geneva: ATAR Roto Presse SA.
- (14) Plut, D., Popadić, D. (2006). Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu, Beograd: UNICEF & Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- (15) Plut, D., Popadić, D. (2007). U lavirintu nasilja: Istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji, Beograd: Institut za psihologiju & Save the Children UK, kancelarija u Beogradu.
- (16) Polazni okvir Nacionalna strategije prevencije kriminaliteta (2009). Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova, ISBN: 978-6-83397-11-2.
- (17) Popović-Čitić, B. (2009). "Vršnjačko nasilje u sajber prostoru", Temida, br. 3, str. 43-62.
- (18) Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). Prevencija prestupništva dece i omladine, Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije & Pedagoško društvo Srbije.
- (19) Programa aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima (2004). Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 83-99.
- (20) Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima (2004). Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 101-112.
- (21) Radočaj, T. (2005). "Nasilje među djecom" Djete i društvo (časopis za promociju prava djeteta), Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, str. 102-115.
- (22) Reza, A., Mercy, J. A., Krug, E. (2002). "Epidemiology of violent deaths in the world", Injury Prevention, vol 7, str. 104-111.
- (23) Rigby, K. (2002). A Meta-evaluation of Methods and Approaches to Reducing Bullying in Pre-schools and Early Primary Schools in Australia, Commonwealth Attorney-General's Department.
- (24) Stevanović, I. (2009). "Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe zloupotrebom računskih sistema i mreža (međunarodni i domaći krivičnopravni okvir", Temida, br. 3, str. 27-41.
- (25) Wernham, M. (2004). An Outside Chance: Street Children and Juvenile Justice – An International Perspective, London: Consortium from Street Children.

*Zbornik IKSI, 1-2/2010 – I. Stevanović
„Neophodnost ustanovljavanja jedinstvenog programa aktivnosti
za prevenciju nasilja među decom u Republici Srbiji”, (str. 71-87)*

THE NECESSITY OF ESTABLISHING A UNIFIED PROGRAM OF ACTIVITIES FOR THE PREVENTION OF VIOLENCE AMONG CHILDREN IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Forms of violence among children, with which scientific, professional and general public in Serbia is recently faced, show increase of more serious forms of violence. Taking into account this fact, the author points out the need for appropriate action by all responsible parties and the necessity of making a unique program of activities for the prevention of violence among children. The paper also gives a brief review of certain preventive activities that have been implemented primarily in the school environment in the Republic of Serbia, as well as review of some examples of good practice from around the world.

KEY WORDS: unified program / prevention / violence among children / adequate action